

Штрихи до історії виборів Союму Карпатської України в лютому 1939 року**

Резюме. У публікації зроблено спробу простежити хід виборів до Союму Карпатської України, що відбулися 12 лютого 1939 року, зокрема процедуру оголошення виборів, виборчу кампанію і національні аспекти виборів. Українофільський уряд Августина Волошина, порушивши демократичні правила проведення виборів, відмовивши опозиції у висуненні кандидатів, створив таку ситуацію, коли крім урядової партії, Українського національного об'єднання, ніхто інший не мав шансів узяти участь у виборчих змаганнях. До списку кандидатів від урядової партії, що складался з 32 осіб, було включено по одному представнику німецької, чеської та румунської нацменшини, однак влада навіть не врахувала право євреїв на представництво у парламенті, а керівники угорської нацменшини відмовилися йти за списком урядової партії та прямо закликали угорських виборців не голосувати за нього.
Ключові слова: Закарпаття, Союм Карпатської України, Українське національне об'єднання, вибори, нацменшини.

Rezümé. A tanulmány a kárpát-ukrán sojzm 1939. február 12-i megválasztásával, azon belül is elsősorban a választások kiírásával, a választási kampánnyal és a választások nemzetiségi vonatkozásaival foglalkozik. Avgusztin Volosin ukranofil kormánya a választások kiírásának a demokratikus játékszabályokat megcsúfoló módjával, a pártok felosztatásával és az ellenzéki jelölőlísták elutasításával olyan helyzetet teremtett, hogy a kormánypárton, az Ukrán Nemzeti Egyesülésen kívül senki másnak ne lehessen esélye a választásokon való indulásra. A kormánypárt, az Ukrán Nemzeti Egyesülés 32 fős jelölőlístáján helyet kapott a német, a cseh és a román kisebbség egy-egy képviselőjelöltje is. A legnagyobb lélekszámú kisebbség, a zsidóság parlamenti képviseletét azonban számításba sem vette a hatalom, a magyar kisebbség vezetői pedig nem vállaltak jelöltséget a kormánylistán, sőt egyenesen a lista elutasítására szólították fel a magyar választókat.
Kulcsszavak: Kárpátalja, kárpátukrán sojzm, Ukrán Nemzeti Egyesülés, választások, nemzetiségek.

Abstract. The study analyses the elections to the Carpatho-Ukrainian Soim on February 12, 1939, and mainly the declaration of elections, the campaign and the minority aspects of the elections. Avgustyn Voloshyn's pro-Ukrainian government made the running of the other political forces in the elections impossible by playing the game of scheduling the elections, by banning political parties and by rejection of the opposition's list of candidates. Out of the 32 candidates on the list of the Ukrainian National Union of the governing party, there were presented one representative from the German, Czech and Romanian minorities each. Representation of the Jews, the largest minority was not even considered by the government, and the leaders of the Hungarian minority not only failed to participate on the list of candidates, moreover the Hungarian voters were requested not to vote for them.
Keywords: Transcarpathia, Soim of Carpatho-Ukraine, Ukrainian National Union, elections, national minorities.

* Selye János Egyetem, Komárom, Tanárképző Kar, Történelem Tanszék, egyetemi docens; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, tudományos munkatárs. * Університет імені Яноша Шес, Комарно, педагогічний факультет, кафедра історії, доцент університету; Науково-дослідний інститут національних меншин «Форум», Шаморин, науковий співробітник. * University of J. Selye, Komárno, Faculty of Education, History Department, associate professor; Forum Minority Research Institute, Šamorín, associate research fellow. popelya@ujk.sk

** Переклад з угорської на українську мову виконав О.Кордонєць.

Норми стосовно захисту нацменшин підписаного 10 вересня 1919 року Сен-Жерменського мирного договору, що освячував приєднання Закарпаття до Чехословаччини, зобов'язували її забезпечити для краю широку автономію. Однак Прага майже два десятиліття відтягувала запровадження обіцяної автономії та вибори до місцевого законодавчого органу і тільки після Мюнхенської конференції, що поставила чехословацьку державність на край прірви, зважилася на виконання зобов'язань. Внутрішньополітичну кризу, що виникла внаслідок Мюнхенської угоди, послаблення центральної влади прихильники підкарпатської політичної автономії – подібно до словацької – використали спочатку для проголошення автономії (8 жовтня 1938 р.), а потім і для ухвалення парламентом змін до Конституції, що закріплювали цю автономію на законодавчому рівні (22 листопада).¹

Правове регулювання та оголошення виборів

Законопроект №328/1938, що ухвалював зміни до Конституції і фіксував автономію Підкарпатської Русі, передбачав також проведення виборів до законодавчого органу краю. Згідно з оновленою Конституцією, вибори необхідно було провести протягом п'яти місяців з моменту набуття чинності цих змін. Їх проведення регламентувалося виборчим законом №330/1920, із внесеними до нього змінами законом №126/1927.² Цей закон ґрунтувався на принципах плюралістичної демократії і передбачав організацію виборів за багатопартійною системою. Наприкінці жовтня 1938 року до влади в краї прийшли представники українського напрямку, очільники якого Августин Волошин та Юліан Ревай, спираючись на підтримку Німецького Рейху, поставили за мету створення авторитарної карпатоукраїнської держави. Уряд автономії вже 28 жовтня призупинив діяльність політичних партій, далі оголосив українську мову державною на території краю та мовою викладання в школах, передбачив можливість використання (до моменту остаточного врегулювання назви краю) поряд з офіційною назвою Підкарпатська Русь нового найменування – Карпатська Україна.

¹ Про автономію Карпатської України детальніше дивись: FEDINEC, Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közéletés*. Budapest, 2004, Teleki László Alapítvány; FEDINEC, Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Pozsony, 2014, Kalligram; ВЕГЕШ, Микола: *Карпатська Україна. Документи і факти*. Ужгород, 2004, Карпати; ДЕЛЕГАН, Михайло Васильович – ВИСКВАРКО, Сергій Анатолійович (упоряд.): *Карпатська Україна (1938–1939). Збірник архівних документів і матеріалів*. Ужгород, 2009, Карпати.

² *Sbirka zákonů a nařízení státu československého*. Ročník 1938, částka 109., 1201. s.; *Нова Свобода*, 4 січня 1939 р. Конституційний закон Карпатської України, 5 с.

Розбудовуючи владну монополію, А.Волошин з прихильниками не задовольнилися усуненням політичних опонентів, а й намагалися повністю обмежити русофільський та русинський політичні напрями. Цій меті мали слугувати й вибори до Сойму. Хустський уряд самим способом проведення виборів, одночасним розпуском політичних партій і утрудненням подачі опозиційних виборчих списків, зрештою відмовою прийняти подані зі значними труднощами списки створив таку ситуацію, щоб жодна інша партія, крім провладної, не мала шансів взяти участь у виборах.

Крайове міністерство внутрішніх справ у відозві від 12 січня 1939 р. оголосило проведення виборів до першого Сойму Карпатської України на 12-те лютого.³ Оскільки згідно із законодавством списки кандидатів необхідно було подати найпізніше за 21 день до виборів, то у цьому конкретному випадку такі списки мали надійти до голови (*предсідникові*)⁴ крайової виборчої комісії до 12 години дня 22 січня, тобто теоретично на подачу списків було десять днів. Однак уряд на цілий тиждень затримав оголошення про призначення виборів і повідомив про них на листівках, розклеєних тільки в ніч з 19 на 20 січня. Випуск офіційного друкованого органу «*Урядового Вістника*» від 18 січня також почали розповсюджувати тільки 20 січня, тому ті, хто мав намір взяти участь у виборах, мали всього два дні на складання списків кандидатів, завірку поставлених під ними підписів виборців та подачу цих списків до крайової виборчої комісії.

Тиждень між призначенням виборів та оголошенням їх проведення Хуст додатково використав для усунення можливих конкурентів. 16 січня Міністерство внутрішніх справ крайового уряду з метою забезпечення «прилюдного спокою і порядку», а також посилаючись на те, що їх діяльність «загрожує прилюдній (державній) безпеці», розпустило усі політичні партії, діяльність яких раніше уже була призупинена. Повідомлення про розпуск партій «*Урядовий Вісник*» – не випадково – опублікував тільки 20 січня, а урядове видання «*Нова Свобода*» розмістило його тільки 22 січня, тобто в день подачі виборчих списків, практично унеможлививши цим будь-які шанси на реєстрацію нової партії та її участь у виборах.⁵

Тим часом команда А.Волошина – знаючи затвердені, але ще не опубліковані умови проведення виборчої кампанії – приступила до організації урядової партії і 18 січня оголосила про створення політичної партії під назвою Українське національне об'єднання (УНО), діяльність якої міністер-

³ *Урядовий Вістник Правительства Підкарпатської Русі*. 18 січня 1939 р. Рік видання II., число 2., 7 с.; *Нова Свобода*, 21 січня 1939 р. Вибори до сойму Карпатської України 12. II. 1939, 1 с.

⁴ У дужках терміни подані в оригінальній формі, так, як вони вказані у першоджерелах.

⁵ *Урядовий Вістник Правительства Підкарпатської Русі*. 20 січня 1939 р. Рік видання II., число 3., 9. с.; *Нова Свобода*, 22 січня 1939 р. Політичні партії К. України розпущені, 1 с.

ство внутрішніх справ автономії звичайно ж дозволило вже 20 січня.⁶ Таким чином, на день волевиявлення УНО стало єдиною дозволеною, законною партією, перед якою був відкритий шлях до участі у виборах.

Відмова у реєстрації опозиційних списків кандидатів

Попри те, що уряд автономії розпустив партії і зробив усе заради унеможливлення опозиційних списків кандидатів, до крайової виборчої комісії в Хусті все ж таки надійшло три виборчі списки. Перший – це список урядової партії – «Листа кандидатів Українського національного об'єднання і народностевих груп», яку очолили прем'єр-міністр А.Волошин та міністр Юлій Ревай. У цьому списку отримали місце по одному представнику від підкарпатських чехів, німців і румун.

Інші два списки включали опозиційних кандидатів російсько-русинського спрямування, які після розпуску партій подали списки від імені «Підкарпатських русинів (*Подкарпатських русиновъ*)» та «Об'єднання карпатських русинів (*Объединения карпатских русиновъ*)». Список «Підкарпатських русинів (*Подкарпатських русиновъ*)» складався переважно з кандидатів зі Сваляви та її околиць. Його очолював депутат чехословацького парламенту Павло Коссей, а на другому місці був Едмунд Бачинський, сенатор Національних Зборів та колишній міністр внутрішніх справ автономії. У третьому списку, поданому від імені «Об'єднання карпатських русинів (*Объединения карпатских русиновъ*)», розмістилися менш відомі у політичному житті краю особи. Обидва опозиційні списки були продуктом непростих обставин їх подачі, тож це призвело до того, що в обох списках було вміщено багато тих самих кандидатів. Одним із таких був секретар Центральної руської народної ради Павло Цібере, який у списку «Об'єднання карпатських русинів (*Подкарпатських русиновъ*)» був на 13-му місці, а в списку «Об'єднання карпатських русинів (*Объединения карпатских русиновъ*)» – на 12-му.⁷

Влада намагалася за будь-яку ціну, іноді навіть незаконними методами, перешкодити складанню опозиційних списків, їх подачу та саму участь опо-

⁶ Урядовий Вістник Правительства Карпатської України (*Підк. Руси*). 21 січня 1939 р. Рік видання II., число 4., 11 с.; *Нова Свобода*, 22 січня 1939 р. Наша єдина партія – „Українське національне об'єднання“, 1 с.

⁷ Národní archiv České republiky, Praha (Народний архів Чеської Республіки, Прага; надалі NA ČR), Volební soud 1920 – 1939 (Виборча комісія 1920–1939; надалі VS), 25. k., inv. č. 1143, sign. V 2/39, Ověřeni volby-volitelnosti zvolených členů prvního sněmu Podkarpatské Rusi. (Карпатоукраїнська емігрантська мемуарна література згадує про ще один список, який начебто складала представники українських жіночих організацій, однак про нього нема ніяких відомостей ні у тогочасній пресі, ні в архівних джерелах. РОСОХА, Степан: *Соім Карпатської України*. Вінніпег, 1949, Культура й освіта, 30–31 с.; СТЕРЧО, Петро: *Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках*. Торонто, 1965, Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 124 с.)

зиційних сил у виборах. Опозиція збирала необхідні для реєстрації списку кандидатів підписи у Сваляві та її околицях. Ці підписи планувалося завірити також у Сваляві, у місцевого нотаріуса, однак подані йому списки голова районної виборчої комісії конфіскував 20 січня. Після того, як наступного дня привласнені списки так і не повернули, опозиція від імені «Підкарпатських русинів (*Подкарпатських русиновъ*)» наспіх склала нові списки, підписи до яких збрала вже не у Сваляві, а у Нижніх Воротах, де і завірила їх 21 січня. У цей час під опозиційним списком «Об'єднання карпатських русинів (*Объединения карпатских русиновъ*)» збирали підписи в селі Іза неподалік Хуста, через що тогочасна преса назвала його «списком ізянських православних», який вдалося завірити тільки об 11 годині 47 хвилин 22-го січня, тобто всього за 13 хвилин до закінчення терміну здачі списків.

Складанню опозиційних списків та їх реєстрації Хуст намагався завадити в тому числі й арештом підписувачів та кандидатів зі списків. Зокрема, затримали й першого номера списку «Підкарпатських русинів (*Подкарпатських русиновъ*)» Павла Коссея, якого Карпатська Січ тримала під домашнім арештом, поки не закінчився термін подачі списків.⁸ Пізніше Косей у телеграмі на ім'я голови чехословацького парламенту висловив протест проти домашнього арешту, що порушував депутатський імунітет.⁹ Цю скаргу 25 січня навіть розглядав празький уряд, однак він всього лише доручив розглянути цю ситуацію місцевій карпатській владі – тій самій, що була найбільш зацікавлена в перешкоджанні опозиції.¹⁰

Після того, як попри всі перешкоди вдалося скласти і завірити опозиційні списки, на їх шляху стала виборча комісія. Вона звісно ж зареєструвала поданий 22-го січня об 11 годині 30 хвилин список кандидатів УНО, єдине зобов'язання, висловлене партії, полягало у потребі сплатити протягом трьох днів, тобто до 25 січня, 6.500 корон виборчої застави. А ось до списку «Підкарпатських русинів (*Подкарпатських русиновъ*)», поданого об 11 годині 50 хвилин, крім зобов'язання сплатити виборчу заставу, було багато інших зауважень. Через формальні помилки список був повернений з вимогою усунути недоліки до 12-ї години 25-го січня. Виборча комісія, зокрема, вказала на те, що не вистачає заяв багатьох кандидатів, що вони погоджуються взяти участь у виборах, що список поданий від імені недо-

⁸ Детальний опис цих подій можна знайти серед скарг, поданих після виборів до празької Виборчої комісії: NA ČR, VS, 26. k., inv. č. 1145, sign. V 4/39, Stížnost do voleb do sněmu Karp. Ukrajiny.

⁹ NA ČR, Ministerstvo spravedlnosti 1918 – 1945 (Міністерство юстиції 1918–1945; надалі: MS), 1223. k., inv. č. 771, sign. VI/19, č. 6414/1939. Zprávy stát. zastupitelství v Chustu o poměrech na Podk. Rusi.

¹⁰ NA ČR, Předsednictvo ministerské rady 1918 – 1945 (Головування міністерської ради 1918–1945), 4146. k., Protokol o schůzi ministerské rady, konané ve středu dne 25. ledna 1939 o 5 hod. odpoledne.

зволеного політичного об'єднання, а також, що названий довіреною особою списку Мілош Дрбал є кандидатом в іншому – в списку УНО. Список «Об'єднання карпатських русинів (*Объединения карпатских русинов*)» виборча комісія одразу відмовилася прийняти, оскільки він був поданий о 12 годині 4 хвилини, тобто на чотири хвилини пізніше полудня, коли закінчувався термін реєстрації списків.¹¹

Однак страдницький путь списку «Підкарпатських русинів (*Подкарпатських русинов*)» на цьому далеко не закінчився. Коли Олександр Грабар, один із кандидатів списку і його нова довірена особа, хотів о 10 годині 15 хвилин 25-го січня подати до виборчої комісії, що розташувалася в урядовій будівлі, виправлені списки та виборчу заставу в розмірі 6.500 корон, йому перешкодили в цьому спільно вояки Карпатської Січі та жандарми. Спочатку О.Грабара, який чекав на голову виборчої комісії Петра Калинюка, безпричинно почали ображати січовики, а потім на місце прибули жандарми, які, посилаючись на необхідність складання протоколу, відвели його до відділку, навіть не давши можливості передати кошти та список кандидатів двом своїм товаришам. У жандармерії його вислухали, склали протокол і тримали до полудня. Після цього він вільно міг покинути будівлю жандармерії, однак звісно вже не мав можливості здати список і виборчу заставу.¹²

Після всіх цих перипетій виборча комісія на своєму засіданні 27 січня постановила, що вимоги виборчого закону виконало тільки УНО, яке подало виборчу заставу, тому чинним був визнаний тільки список цієї партії. А список «Підкарпатських русинів (*Подкарпатських русинов*)», посилаючись на те, що протягом передбаченого терміну не було усунено формальних недоліків і подано виборчої застави, виборча комісія визнала недійсним.¹³

Єдиний затверджений список «Листа кандидатів Українського національного об'єднання і народностевих груп» було опубліковано 29 січня.¹⁴ На перших двох місцях йшли прем'єр-міністр А.Волошин та міністр Ю.Ревай, інші кандидати, за кількома винятками, розташувалися в алфавітному порядку. Розташування кандидатів у списку не мало великого значення, оскільки число учасників Союму було визначено наперед – 32 особи і не залежало від кількості відданих за список голосів. У списку, що складався з 32 осіб, 29 були представниками УНО, решта – по одному представнику від чеської, румунської та німецької нацменшин. З точки зору колишньої партійної при-

¹¹ NA ČR, VS, 25. k., inv. č. 1143, sign. V 2/39, Ověření volby-volitelnosti zvolených členů prvního sněmu Podkarpatské Rusi.

¹² NA ČR, VS, 26. k., inv. č. 1144, sign. V 3/39, Stížnost do voleb do sněmu v Podk. Rusi; inv. č. 1145, sign. V 4/39, Stížnost do voleb do sněmu Karp. Ukrajiny.

¹³ *Нова Свобода*, 29 січня 1939 р. Листа кандидатів „Подкарпатських русинов“ відкинена, 2 с.

¹⁴ *Нова Свобода*, 29 січня 1939 р. Листа кандидатів Українського Національного Обєднання і народностевих груп, 1 с.

належності більшість кандидатів УНО були представниками Християнської народної партії А.Волошина та Соціал-демократичної партії Ю.Ревая (по десять від кожної партії). Також було сім осіб від аграрної партії, а двоє були представниками «української націоналістичної молоді».¹⁵

Фото 1. Список кандидатів УНО, опублікований у «Новій Свободі» 29 січня 1939 року

Представниками нацменшин у списку були чеський адвокат з Хуста Мілош Дрбал, греко-католицький священник (*протопоп*) з Білої Церкви, румун Григорій Мойш та заступник держсекретаря, німець Антон-Ернст Олдофреді. Точних обставин їх потрапляння у список не знаємо. З матеріалів чеської преси, яка висвітлювала виборчу кампанію, відомо, що участь німецького кандидата в урядовому списку на той час була уже доконаним фактом, а про участь чехів рішення ухвалювала підкарпатська Чеська народна рада на засіданні правління 20 січня. Чеська преса припускала, що метою засідання було скласти чеський список кандидатів,¹⁶ однак рішення ради – з урахуванням умов участі у виборах – не могло бути іншим, ніж погодитися на запропо-

¹⁵ МАГОЧИЙ, Павло Роберт: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*. Ужгород, 1994, Полічка „Карпатського краю“, 240 с.

¹⁶ Напр. *Národní práce*, 21 січня 1939 р. *Česká kandidátka na Podkarpatské Ukrajině*, 1 с.; *Venkov*, 21 січня 1939 р. *Češi připravují kandidátní listinu pro karpatoukrajinské volby*, 3 с.

новане місце в урядовому списку. До його опублікування окремі чеські часописи говорили про двох чеських кандидатів¹⁷ – ймовірно іншим кандидатом вважався голова Чеської народної ради Клемент Павлоушек, – однак у списку для чехів, так само, як для німців та румунів, забезпечили тільки одне місце.

Виборча кампанія

Загалом характер виборчої кампанії нагадував технології, які застосовувалися в тоталітарних режимах. Легально проводити агітацію можна було тільки за список, будь-які протестні прояви одразу викликали відплату влади, що в багатьох місцях призводило до протистоянь між населенням та державними органами.

Однією з особливостей кампанії було наголошення на тому, що вибори мають характер референдуму. Як відзначив прем'єр А.Волошин на народному віче 22 січня в Хусті, яким фактично стартувала виборча кампанія, вибори стануть загальнонаціональним народним волевиявленням, яке покаже, що наш народ і надалі хоче жити вільним, самостійним життям, а не належати Угорщині.¹⁸ Схожа думка прозвучала і на першій шпальті часопису «Нова свобода» від 5 лютого, де вказувалося, що вибори стануть таким референдумом, на якому виборці своєю участю і голосами «за» підтримають уряд, самостійність Карпатської України та федерацію з чехами і словаками.¹⁹

Уряд автономії та керівництво УНО у своїх зверненнях закликали виборців до якомога активнішої участі у волевиявленні і демонстраційній підтримці кандидатів від влади. У маніфесті «Українці!» голови партії УНО Федора Ревая та головного секретаря Андрія Ворона головна думка полягала в тому, що вибори до «першого українського Союму» зможуть «проголосити святочно перед цілим світом право нашого народу на державність».²⁰ А у зверненні уряду «До всіх громадян Карпатської України!» адресатами стали не тільки українці, а й представники нацменшин. У цьому підписаному прем'єром А.Волошином та міністром Ю.Реваєм документі «лояльні національні меншини», які «в будованні (...) Карпатської України хочуть з нами разом щиро співпрацювати» і прийняли запропоновані у виборчому списку місця, тобто чехи, німці і румуни, гостро протиставлялися угорській нацменшині, провідники якої відмовилися ввійти до владного списку, а це свідчить про те, що «заграничні сили (...) працюють проти нашого краю».²¹

¹⁷ Напр. *Lidové noviny*, 23 січня 1939 р. Podkarpatské strany rozpuštěny, 2 с.; *Národní práce*, 25 січня 1939 р. Dvě kandidátní listiny na Karpatské Ukrajině, 1 с.

¹⁸ *Нова Свобода*, 24 січня 1939 р. Величне святкування 20. річнниці проголошення Соборної України, 1 с.

¹⁹ *Нова Свобода*, 5 лютого 1939 р. Народе, нехай буде воля Твоя..., 1 с.

²⁰ *Нова Свобода*, 9 лютого 1939 р. Українці! Українці!, 1 с.

²¹ *Нова Свобода*, 8 лютого 1939 р. До всіх громадян Карпатської України!, 1 с.

У ході виборчої кампанії влада намагалася активізувати усі суспільні прошарки. Наприклад, у «Новій свободі» від 5 лютого йшлося про важливість участі у голосуванні жінок, а в номерах від 1-го та 3-го лютого за владний список агітували православних вірян, одночасно спростовуючи чутки, що вони можуть залишитися без представництва у Союмі.²² Намагання здобути прихильність православних виборців проявилися в залученні до списку кандидатів православного віросповідання, в організації 6-го лютого зустрічі в Хусті з представниками православного духовенства та вірян, учасники якої прийняли спільне звернення «Православний народ Карпатської України» із закликком голосувати за список УНО.²³ Популяризації самих виборів і Союму, що мав розпочати роботу після їх проведення, служила й неодноразово озвучена в пресі новина, що послы Союму отримуватимуть не зарплату, а тільки «дієти за дні засідання та поворот подорожніх видатків».²⁴

Використовуючи досвід словацьких виборів, на Закарпатті також оголосили змагання за «білий прапор», який міг отримати той населений пункт, принаймні 98% мешканців якого проголосували за список УНО. Такі села отримували право вивісити на адміністративних будівлях білий прапор, що мало символізувати їх «дозрілість до державного життя». Заклики до такого змагання публікували не тільки в пресі, а й популяризували на виборчих плакатах. Елементом кампанії були й газетні новини про те, що в окремих селах громада ухвалювала рішення, що одразу після недільної служби усі селяни, що мають право голосу, разом підуть до виборчої дільниці, забезпечивши цим не 98%, а 100% явки.²⁵

Керівництво УНО та кандидати від нього протягом трьох тижнів виборчої кампанії проводили дуже активну агітацію, щодня зустрічаючись з виборцями на численних зібраннях, завдяки чому охопили фактично всі населені пункти краю. Наприклад, рівно за тиждень до виборів, 5-го лютого, було проведено понад п'ятдесят зустрічей, у яких взяли участь майже всі кандидати зі списку. Цього дня міністр Ю.Ревай був присутній на політичних зборах у Новому Давидковому, Кальнику та Кайдановому, а його брат – Федір Ревай взяв участь у мітингах у Сваляві та Чинадієвому. До кампанії були залучені й представники нацменшин, з яких чех Мілош Дрбал поїхав до Тячева та Солотвина, Антон-Ернст Олдофреді побував у Верхньому

²² *Нова Свобода*, 5 лютого 1939 р. Мій наказ, 7 с.; *Нова Свобода*, 1 лютого 1939 р. До православного духовенства, 3 с.; *Нова Свобода*, 3 лютого 1939 р. Православних ніхто не переслідує, 2 с. (Кандидатами православного віросповідання були Михайло Тулик, Михайло Марушак, Леонід Романюк, Петро Попович і Василь Шобей).

²³ *Нова Свобода*, 8 лютого 1939 р. Православний народ Карпатської України!, 1 с.

²⁴ Напр.: *Нова Свобода*, 27 січня 1939 р. Послы нашого союму не будуть мати платні, 2 с.

²⁵ Напр.: *Нова Свобода*, 4 лютого 1939 р. Котрі села будуть мати „білий прапор“?, 2 с.

Коропці, де проживало багато німців, а Григорій Мойш агітував у Діброві та околицях Солотвина, де переважало румунськомовне населення.²⁶

Виборчу кампанію супроводжувала потужна українська національна пропаганда, яка крім акцентуванні на приналежності до 50-мільйонної української нації також носила відкрите антиугорське спрямування. Це виявлялося не тільки в агітаційних промовах та у пресі, але й на численних листівках та плакатах. Наприклад, на одному плакаті, що зображував воїна Карпатської Січі в образі Святого Юрія Змієборця, стояло гасло «Україна-українцям!»; інший нагадував, що двадцять років тому закарпатці уже сказали «так» возз'єднанню з 50-мільйонною українською нацією; третій завершувався гаслом «Слава Україні!». Антиугорська пропаганда лякала, зокрема, поганою соціальною ситуацією в Угорщині та утисками з її боку. В одній листівці, що поширювалася від імені угорських русинів, звучав заклик до мешканців Карпатської України підтримати провладний список та визволити їх з «горячого мадярського пекла». Критикувалися й проугорські русинські політики, серед них Андрій Броді, перший прем'єр автономії та міністр з уряду Броді Степан Фенцик.²⁷

За тиждень до виборів у пресі розповсюдили повідомлення про те, що в день голосування на виборчих дільницях розташують по дві урни: в одну виборці зможуть кидати бюлетені «за», а в іншу – «проти», тобто голосування по суті буде відкритим.²⁸ Однак цю новину відділ пропаганди УНО одразу ж спростував. У заяві УНО роз'яснювалося, що якщо мешканці окремих населених пунктів дійсно вимагають відкритого голосування, тобто щоб бюлетені опускалися до урни публічно і без конверта, тоді згідно із законодавством на дільниці все одно буде розташована тільки одна урна, в яку виборці, голосуючи «так», кидатимуть бюлетень у конверті, а голосуючи «проти» – опускатимуть порожній конверт.²⁹

²⁶ *Нова Свобода*, 1 лютого 1939 р. Публічні політичні збори відбудуться дня 5 лютого 1939, 4 с.

²⁷ NA ČR, *Ukrajinské museum v Praze 1925 – 1948* (Український музей у Празі 1925–1948), 11. k., inv. č. 319, *Ukrajinské národní sjednocení Chust*; BOTLIK, József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Budapest, 2000, *Natodik Síp Alapítvány*, 221–222 с.

²⁸ Дивись, напр.: *Új Hírek*, 7 лютого 1939 р. *Kárpátalján a nyilvánosság ellenőrzésével tartják a titkos választást*, 5 с.; *Národní práce*, 6 лютого 1939 р. *Dvě urny: „ano“ a „ne“*, 1 с.

²⁹ *Národní práce*, 7 лютого 1939 р. *„Bílý prapor“ na Karpatské Ukrajině*, 2 с.; *České slovo*, 7 лютого 1939 р. *Volby na Karpatské Ukrajině přesně podle zákona*, 2 с.

Національності і вибори

Самостійна участь окремих закарпатських нацменшин у виборах стала неможливою не тільки через короткий період подачі виборчих списків, а й через закон про автономію, згідно з яким кількість мандатів прямо залежала від чисельності конкретної нацменшини (народності). Передбачалося, що на кожні 20.000 мешканців відповідної національної групи припадає один мандат. Тому не виникало сумніву, що закарпатські чехи, румуни та німці, чисельність яких була меншою за встановлену цифру, мають шанс отримати місця у Союмі тільки через владний список. Однак влада не створила можливості самостійної участі і для двох найбільших нацменшин – євреїв та угорців, чисельність яких дозволяла це зробити. Ці дві національності навіть не були представлені у провладному списку³⁰.

Хоча чисельність німецької нацменшини була невеликою (до Першого віденського арбітражу становила всього 13,2 тисяч, а після зміни кордону нараховувала ледве 8,7 тисяч осіб), однак вона мала підтримку Третього Рейху, точніше кажучи, призначені Берліном провідники нацменшини мали значно більший вплив від реальної ваги німецької меншини у краї. Націонал-соціалістична Німеччина прагнула збільшити вплив у регіоні саме через місцеву німецьку громаду, тому вже восени 1938 року поставила на її чолі таких осіб, яких вважала запорукою реалізації своїх інтересів.

Замість забороненої центральним урядом Карпатської німецької партії, з дозволу уряду автономії вже в грудні була створена Німецька народна рада. Однак на її чолі став не хтось із представників закарпатського німецького населення, а виходець із Судетів – Франц Кармазин, який інтереси німців (і Берліна) – так само, як і в Словаччині – представляв на посаді державного секретаря в крайовому уряді. Оскільки перебував він переважно у Братиславі, його заступником за вказівкою Берліна призначили також вихідця з Судетів – Антона-Ернста Олдофреді, інженера за фахом, який з початку 1930-х років жив у Словаччині, а до Закарпаття переїхав тільки восени 1938 року. Він зайняв посаду заступника держсекретаря і за відсутності Кармазина на фактично став лідером німецької нацменшини у краї³¹.

³⁰ Згідно з даними народного перепису 1930 року, зібраними Державною службою статистики, на території Підкарпатської Русі після Першого віденського арбітражу проживало 544.759 громадян Чехословаччини, з яких 413.481 – русини, 65.828 – євреї, 25.894 – угорці, 17.495 – «чехословаки» і 8.715 – німці. Чисельність румун не була опублікована, попри те, що зміна кордонів не зачепила території їхнього розселення, однак вона навряд чи значно різнилася від зафіксованої у 1930 році цифри у 12.641 особу. (*Seznam obcí a okresů republiky Česko-Slovenské, které byly připojeny k Německu, Maďarsku a Polsku*. Praha, 1938, Státní úřad statistický, 6 с.)

³¹ *Prager Tagblatt*, 4 грудня 1938 р. Deutscher Volksrat in Karpathorußland, 6 с.; Олдофреді див. BALLING, Mads Ole: *Von Reval bis Bukarest. Statistisch-Biographisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1945. Band II*. København, 1991, Dokumentation Verlag, 677 с.

Німецьке населення, не підпавши під дію урядової постанови про розпуск політичних партій, отримало перед виборами можливість створити партію національно-соціалістичного спрямування. У наказі Міністерства внутрішніх справ від 2-го лютого 1939 року йшлося, що «громадянам німецької народности, без огляду на їх державну приналежність дозволено організуватися у Німецькій партії по засадам національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звиклі партійні органи, якож і носити відзнаки і прапори з гаковим хрестом»³². Про вплив Німеччини та дружні до німців дії автономного уряду свідчить і прийняте 8 лютого рішення Берліна відкрити німецьке консульство в Хусті. Цього ж дня було створено Українсько-німецьке товариство, яке розмістилося у будівлі Карпатської Січі. Головою товариства був обраний Федір Ревай, а його першим заступником став Антон-Ернст Олдофреді.³³

Олдофреді, включений до списку кандидатів під 21-м номером, взяв активну участь у виборчій кампанії і протягом трьох тижнів намагався об'їхати усі населені пункти Закарпаття, де проживали німці. За тиждень до виборів до краю приїхав і державний секретар Ф.Кармазин, який спільно з Федором Реваєм наголошував на німецько-карпатоукраїнській співпраці спочатку на зустрічі з мешканцями села Драчино 7-го лютого, а наступного дня – і на установчому засіданні Українсько-німецького товариства³⁴. Напередодні виборів Німецька народна рада звернулася до німецькомовних виборців із закликом, взявши до уваги, що український уряд забезпечив для них свободу віросповідання разом із національно-соціалістичним світоглядом, як це зробив для німців великий фюрер Адольф Гітлер, одностайно проголосувати на виборах «за».³⁵

Оголошення виборів призвело до зростання напруги у відносинах Праги та Хуста. Центральний уряд, призначаючи в жовтні 1938 року А.Волошина прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, сподівався, що цей крок сприятиме посиленню державності. Однак звільнення чеських чиновників, закриття значної частини чеських шкіл та посилення пронімецької орієнтації автономного уряду змусили Прагу вжити рішучих кроків. 16 січня 1939 року начальник підкарпатських чехословацьких військових сил, генерал Лев Прхала був призначений третім міністром крайового уряду. Це ще більше посилювало напруження між двома сторонами. Однак, оскільки і Прага, що була зацікавлена в посиленні єдності держави, і Хуст, що прагнув створити самостійну

³² ДЕЛЕГАН, Михайло Васильович – ВІСКВАРКО, Сергій Анатолійович (упоряд.): 151–152 с.

³³ *Нова Свобода*, 10 лютого 1939 р. Німецький консулят у Хусті, 1 с.; *Нова Свобода*, 11 лютого 1939 р. Документ українсько-німецького приятельства!, 3 с.

³⁴ *Grenzboten*, 8 лютого 1939 р. Zusammenarbeit – Gebot der Stunde, 1 с.; *Нова Свобода*, 1939. február 10. Державний секретар Кармазин у Карпатській Україні, 1 с.

³⁵ BALLING, Mads Ole: 672 с.

державу Карпатську Україну, вбачали в успішних виборах можливість зупинити дії угорців (і поляків) у регіоні, їм вдалося знайти консенсус у питанні проведення волевиявлення.

Прем'єр Волошин 20 січня зустрівся з делегацією Чеської народної ради і запропонував для підкарпатських чехів одне місце в урядовому списку. Керівництво Чеської народної ради ще цього ж дня запропонувало кандидатуру чеського адвоката, колишнього міського голови Хуста Мілоша Дрбала. Він посів восьме місце у списку. Оскільки чехи, що проживали в Закарпатті, були не автохтонним населенням, а завезеними туди у двадцятих-тридцятих роках чиновниками та державними службовцями, тому виборча кампанія Дрбала переважно обмежилася районними центрами та поселеннями міського типу. Першу зустріч з виборцями він провів досить пізно, всього за тиждень до голосування – 5 лютого в Тячеві та Солотвині. Однак за останній тиждень Мілош Дрбал об'їздив усі районні центри краю. Наприклад, 8 лютого він зустрівся з чеськими виборцями у Виноградіві, Іршаві, Чинадієві та Сваляві і всюди закликав до підтримки списку УНО.³⁶

З таким самим закликом вийшло спільне звернення Чеської народної ради та генерала Прхала. Воно було розміщене на першій шпальті чеського тижневика «*Přehledy z Karpatské Ukrajiny*», а також поширене у формі виборчого плакату і, апелюючи до політичної зрілості чехів, закликало їх забути образи і голосувати за спільний список УНО та народностей. Адже кожен голос «проти» означає успіх для спільних ворогів держави, а голоси «за» стануть свідченням віри у спільну державу та її майбутнє, – йшлося у зверненні Чеської народної ради.³⁷

До Віденського арбітражу румунська громада чисельністю 13.000 осіб була найменшою нацменшиною в краї, однак після зміни кордонів вона перевищила німців та чехів, тож стала найбільшою за чисельністю нацменшиною, яка отримала місце в урядовому списку. Представником румунів став греко-католицький священник з Білої Церкви (Рахівщина) Григорій Мойш, який розташувався на 19-му місці у списку. Органічною частиною виборчої кампанії стало створення Румунської народної ради, метою якої було здобути прихильність румунських виборців. Установче засідання ради було проведене 7 лютого в Солотвині, на якому від уряду був присутній секретар прем'єра Степан Клочурак. Він зачитав лист Августина Волошина, в якому прем'єр-міністр обіцяв румунській нацменшині забезпечити її культурні й соціальні потреби та дав дозвіл румунам на використання національних кольорів та національного прапора. У відповідь голова Румунської народ-

³⁶ *Venkov*, 5 лютого 1939 р. *Předvolební schůze*, 4 с.; *Národní listy*, 10 лютого 1939 р. *Čechové na Podkarpatské Rusi pro vládní kandidátku*, 2 с.

³⁷ *Přehledy z Karpatské Ukrajiny*, 6 лютого 1939 р. *Všichni do voleb!*, 1 с.

ної ради Олександр Маріна запевнив представника уряду в лояльності румунської нацменшини.³⁸ Цю подію було детально описано в урядовій пресі. Створенню ради було присвячено велику за обсягом статтю, майже цілу сторінку займало інтерв'ю з кандидатом у послы Сойму від румунів, а окремою новиною було подано повідомлення, що УНО може розраховувати на підтримку румунського населення.³⁹

Єврейська громада, що становила 12% від загальної чисельності краю, владою навіть не бралася до уваги. Численна єврейська делегація, яку очолював колишній парламентарій Хаїм Кугель, побувала в прем'єр-міністра А.Волошина ще 28 грудня 1938 р. Делегати запевнили уряд у своїй підтримці і просили від прем'єра дозвіл на створення «жидівської центральної канцелярії».⁴⁰ Однак владна верхівка Карпатської України, яка розраховувала на підтримку Третього Рейху, попри запевнення щодо рівноправності всіх громадян і лояльного ставлення до євреїв, так і не зробила можливим представництво єврейської меншини в парламенті. Попри це єврейські організації напередодні виборів – ймовірно, щоб уникнути можливих переслідувань – все ж таки закликали своїх виборців підтримати урядовий список кандидатів.⁴¹

Подібно до євреїв не потрапив до провладного списку і жоден представник словаків, чисельність яких у регіоні становила приблизно 6.000 осіб. Словацька делегація з Мукачівщини під час візиту 31 січня 1939 року до канцелярії уряду обіцяла підтримати провладний виборчий список. Натомість делегатів запевнили у можливості створення Словацької народної ради,⁴² однак у нас нема інформації, чи це дійсно відбулося. Невідомі й причини, чому словаки не отримали свого представника в урядовому списку. Тут могли зіграти роль і незначна чисельність цієї меншини, і суперечки Словаччини з Карпатською Україною щодо кордону, і перешкоджання самостійній участі словацьких русинів під час виборів до словацького парламенту в грудні 1938 року.⁴³

³⁸ *Нова Свобода*, 10 лютого 1939 р. Історичний день румунської національної групи в Карпатській Україні, 6 с.

³⁹ *Нова Свобода*, 10 лютого 1939 р. Розмова з о. Григорієм Мойшем, кандидатом у послы до сойму за румунську народну групу, 4 с.; *Нова Свобода*, 10 лютого 1939 р. Румуни за українською кандидаткою, 2 с.

⁴⁰ *Нова Свобода*, 1 січня 1939 р. Делегація жидівських віроісповід. громад у премера Волошина, 3 с.

⁴¹ *Lidové noviny*, 10 лютого 1939 р. Volební agitace se vrcholí, 2 с.

⁴² *Lidové noviny*, 1 лютого 1939. Ministr Vološín nemocen, 2 с.

⁴³ Детальніше про це дивись: POPÉLY, Árpád: A kelet-szlovákiai ruszinok és a szlovák országgyűlés megválasztása 1938 decemberében. In Simon, Attila et al.: *Változó világban. A magyar kisebbség a harmincas évek Csehszlovákiájában. – V premenlivom svete. Maďarská menšina v Československu v tridsiatych rokoch*. Komárom, 2015, Selye János Egyetem Tanárképző Kar – Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, 98–109 с.

Угорщина, закарпатські угорці і вибори

Єдиною закарпатською нацменшиною, яка не бажала подати свого кандидата до урядового списку, а її очільники навіть відкрито агітували виборців голосувати «проти», були угорці. Відмова угорців від входження до списку УНО, відсутність домовленостей між владою та угорською нацменшиною звісно ж невіддільні і тісно пов'язані з бажанням Угорщини повернути Закарпаття та напруженими відносинами між урядом А.Волошина та Будапештом.

Угорський уряд уже в першій половині жовтня 1938 року, одночасно з проголошенням автономії Підкарпатської Русі, направив на територію краю партизансько-диверсійні загони. Метою операції під керівництвом колишнього міністра внутрішніх справ Міклоша Козми було здійснення диверсійних дій і провокування збройних сутичок, аби створити враження, нібито місцеві русини та угорське населення виступають проти чехословацької влади. Таким чином Угорщина прагнула досягти оголошення референдуму і отримання території дипломатичним шляхом.⁴⁴ Паралельно з Угорщиною в дестабілізації ситуації в Підкарпатській Русі та створенні спільного угорсько-польського кордону була зацікавлена й Польща. З одного боку, для неї спільний кордон був важливим безпековим фактором через усе агресивнішу зовнішню політику Німеччини, а з іншого – зважаючи на кількомільйонне українське населення Галичини – підкарпатська автономія була для неї небезпечним прецедентом. Тому в листопаді поляки розпочали на території краю диверсійну операцію «Лом».⁴⁵

Будапешт навіть після Першого Віденського арбітражу у листопаді 1938 року, згідно з яким значна частина Підкарпатської Русі залишилася за Чехословаччиною, не полишив наміру здобути всю територію і готовий був зайняти край збройним шляхом. У ході підготовки окрему увагу було приділено тому, щоб введення угорської армії відбулося нібито «на прохання» Руської (русинської) народної ради. Військовий наступ, призначений спочатку на 19 листопада, далі на 20-те і, зрештою, відкладений на 21-ше, був настільки близький до втілення, що деякі угорські газети 20 листопада вже опублікували новину про заклик Русинської народної ради ввести угорські війська.⁴⁶

⁴⁴ Про діяльність диверсійних загонів дивись: HORNYÁK, Csaba: A kárpátaljai akció (1938). *Aetas*, 1988. 1. sz., 5–27 c.

⁴⁵ Про політику Польщі стосовно Карпатської України дивись: DĄBROWSKI, Dariusz: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, Toruń, 2007, Europejskie Centrum Edukacyjne.

⁴⁶ Наприклад: *Felvidéki Magyar Hírlap*, 20 листопада 1938 р. A huszti ruszin nemzeti tanács behívta a magyar csapatokat, 1 c.; *Magyar Nemzet*, 20 листопада 1938 р. A huszti rutén nemzeti tanács honvédségünket kérte fel rendcsinálásra a Kárpátalján, 3 c.

Однак через гостре застереження з боку Німеччини (і паралельно Італії) угорський уряд все ж таки змушений був зупинити воєнну операцію.⁴⁷

Відносини між урядом А.Волошина та Угорщиною на межі 1938–1939 залишалися напруженими. Для Будапешта новий уряд, що прийшов на зміну проугорському Броді і намагався створити українську державність, був абсолютно неприйнятним. Тому угорська влада і надалі прагнула втілити в життя ідею спільного угорсько-польського кордону. Продовження диверсійних акцій, усе частіші інциденти на кордоні, заборона, а потім розпуск у Карпатській Україні партій, серед них і Об'єднаної угорської партії, тільки посилювало суперечності між урядом автономії та Угорщиною, а також між владою та угорською нацменшиною.⁴⁸

Після оприлюднення рішення про проведення виборів деякі чеські та словацькі часописи припускали, що у списку УНО поряд з чехами, румунами та німцями отримає місце і кандидат від угорців,⁴⁹ однак переговори між крайовим урядом та представниками угорської нацменшини 20 січня 1939 року закінчилися безрезультатно. Про те, що в угорців не буде свого представника в карпатському Соймі угорських виборців проінформував реформатський декан з Тячева Імре Іжак, що займав посаду виконавчого голови Угорської народної ради. І.Іжак, який у разі успішних переговорів став би кандидатом від угорської нацменшини в урядовому списку, в інтерв'ю братиславській газеті «*Új Hírek*» («Свіжі новини») 24 січня заявив, що оскільки подання самостійного угорського виборчого списку зробили неможливим, а від участі в провладному списку угорці відмовилися, замість парламентської роботи вони зосередяться на церковній, культурній та економічній діяльності.⁵⁰

Причини такого рішення та відсутність домовленостей прокоментував сенатор парламенту від Об'єднаної угорської партії Карой Гоккі у своєму зверненні, опублікованому в газеті «*Új Hírek*» від 28 січня. Сенатор відзначив, що самостійний список угорці не висунули тому, що за два дні між оголошенням виборів та кінцевою датою подачі списку кандидатів було неможливо зареєструвати нову партію та завірити підписи ста осіб, які підтримали список. А в урядовому списку угорці відмовилися взяти участь тому, що одне запропоноване місце їм здалося недостатнім, а найголовніше – вони не хо-

⁴⁷ ÁDÁM, Magda: *Magyarország és a kisantant a harmincas években*. Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó, 329–341 c.

⁴⁸ Про політику Угорщини стосовно Карпатської України дивись: SALLAI, Gergely: „*A határ megindul...*” *A csehszlovákiai magyar kisebbség és Magyarország kapcsolatai az 1938–1939. évi államhatár-változások tükrében*. Pozsony, 2009, Kalligram, 161–182 c.

⁴⁹ Наприклад: *Národní listy*, 24 січня 1939 р. Kandidátní listiny v Chustu, 2 c.; *Slovenská pravda*, 25 січня 1939 р. Dve kandidátky do volieb v Karpatskej Ukrajině, 3 c.

⁵⁰ *Új Hírek*, 24 січня 1939 р. A magyarság nem vállal jelöltséget az ukrán listán, 1 c.

тіли підтримувати уряд, діяльність якого відзначається «масовим видворенням угорців, запроторенням їх до в'язниці, інтернуванням та обшуками».⁵¹

Офіційну позицію Об'єднаної угорської партії висловив її голова Янош Естергазі напередодні виборів, 11 лютого. У заяві йшлося про те, що підкарпатські угорці не мають можливості голосувати у позитивному розумінні, так, як це зробили словацькі угорці під час виборів до парламенту Словаччини 18 грудня 1938 року. Адже не варто очікувати, щоб угорці висловили підтримку уряду, який «регулярно і планомірно утискує підкарпатських угорців» і «демонструє нерозуміння стосовно забезпечення найелементарніших прав нацменшин».⁵²

Два парламентарі від Об'єднаної угорської партії Янош Естергазі та Карой Гоккі намагалися на всіх заходах і зустрічах у період виборчої кампанії висловлювати свій протест проти заборони партії і унеможливлення участі у виборах. Зокрема, Я.Естергазі направив 27 січня президенту Чехословацької Республіки Емілу Гаха телеграму, в якій вказав свою незгоду із заборонаю партії та переслідуванням угорців та звертався до глави держави з проханням вжити відповідних заходів для усунення несправедливості. Цього ж дня К.Гоккі зареєстрував інтерпеляцію у зв'язку із заборонаю Об'єднаної угорської партії та усуненням угорців від участі у виборах.⁵³ Крім цього, сенатор звернувся зі скаргою і до А.Волошина, що займав у тому числі й посаду міністра внутрішніх справ автономії. У зверненні від 28 січня, яке через кілька днів було подано повторно, К.Гоккі вимагав від А.Волошина скасувати рішення про розпуск партій та проведення усієї виборчої кампанії, тобто фактично відкласти вибори.⁵⁴

У справі виборів до Союму Карпатської України між угорською та чехословацькою дипломатією в перші дні лютого навіть відбувся обмін нотами. У ноті, переданій 2 лютого послом Угорщини в Празі Яношем Веттштайном міністру закордонних справ Чехословаччини, офіційний Будапешт висловлював обурення з приводу політики уряду А.Волошина стосовно угорського населення, а також з приводу унеможливлення організації угорської партії та висунення власного виборчого списку, наголошуючи при цьому, що все це суперечить пункту 5 рішення Віденського арбітражу про забезпечення

⁵¹ *Új Hírek*, 28 січня 1939 р. Miért nem lesz képviselője a magyarságnak a kárpátaljai szojmban, 3 с.

⁵² *Új Hírek*, 11 лютого 1939 р. Esterházy János nemzetközi fórum elé viszi a kárpátaljai magyarság sérelmeit, 1 с.

⁵³ *Új Hírek*, 28 січня 1939 р. Esterházy távirata a köztársasági elnökhöz, 7 с.; *Budapesti Hírlap*, 28 січня 1939 р. Hokky szenátor interpellációja, 1 с.

⁵⁴ *Új Hírek*, 9 лютого 1939 р. Hokky szenátor a szojmválasztás elhalasztását követeli, 7 с.

прав угорської нацменшини, яка залишилася на території Чехословаччини.⁵⁵ У ноті-відповіді від 8 лютого замість належної реакції йшлося тільки про те, що у Підкарпатській Русі 28 жовтня 1938 року були заборонені усі партії, однак діє Угорська народна рада, роботи якої ніщо не перешкоджає. Празькі дипломати запевняли, що усі подані Угорською народною радою звернення уряд автономії розглядатиме належним чином і неупереджено.⁵⁶

Деталі перемовин між урядом Карпатської України та представниками угорської нацменшини, що відбулися 20 січня, невідомі. За словами одного з кандидатів від УНО Степана Росохи, угорці спочатку схилялися – подібно до чехів, німців та румун – до результативних домовленостей, однак під тиском Будапешта «роздумались» і вирішили бойкотувати вибори та голосувати проти списку УНО.⁵⁷ Безсумнівно, що Будапешт, який прагнув заволодіти територією Карпатської України, не був зацікавлений ні у домовленостях між урядом автономії та угорською нацменшиною, ні в стабілізації становища уряду А.Волошина. Маючи напружені відносини з Хустом, Угорщина в ситуації, коли підкарпатських угорців позбавили права самостійної участі у виборах, очевидно не бажала легітимізувати уряд Карпатської України включенням до провладного списку одного кандидата від угорської нацменшини.

Зацікавлений у дестабілізації ситуації та провалі виборів Будапешт у лютому 1939 року знову розглядав можливість військового втручання. Підготовці введенню військ напередодні виборів до Сойму служили численні публікації в угорській пресі про хаос в Підкарпатській Русі, про криваві сутички, якими супроводжувалася виборча кампанія, а також про симпатії місцевого населення до Угорщини. При цьому спрямована проти виборів кампанія в угорській пресі не добирала слів і називала зловживання, які дійсно мали місце при організації волевиявлення, «виборчим терором», а самі вибори інтерпретувала як «терористичні» та «світове шахрайство».⁵⁸

Зокрема, угорські ЗМІ повідомляли про затримання мешканців Сваляви, які хотіли подати русинський список кандидатів, про сутички в Ізі, Перечині та Підгорянах між місцевим населенням з одного боку та військовими Карпатської Січі й жандармами з іншого, в яких, за даними преси, були на-

⁵⁵ Пунктом 5 Першого Віденського арбітражу передбачалося, зокрема, що «угорсько-чехословацька комісія має ухвалити окремі рішення про взаємний захист осіб угорської національності, що залишилися на території Чехословаччини, та осіб угорської національності з територій, переданих Угорщині» (SALLAI, Gergely: *Az első bécsi döntés*. Budapest, 2002, Osiris, 235 с.).

⁵⁶ Угорська нота та чехословацька нота-відповідь опубліковані в: ADÁM, Magda (összeáll.): *Magyarország külpolitikája 1938–1939*. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó, 429, 447 с.

⁵⁷ РОСОХА, Степан: 30 с.

⁵⁸ Наприклад: *Budapesti Hírlap*, 10 лютого 1939 р. Dühöng a választási terror Ruszinföldön. 5 с.; *Kárpáti Híradó*, 10 лютого 1939 р. Az ukrán világszalás előestéjén, 1 с.

віть смертельні жертви.⁵⁹ Були повідомлення й про те, що під час зустрічі з мешканцями Горонди та Нового Давидкова люди напали на агітаторів за провладну партію, а німецьке населення Верхнього Коропця ледве не побило заступника держсекретаря Олдофреді.⁶⁰ Через кілька днів газети опублікували новину, що делегати з багатьох русинських сіл, у тому числі з уже згаданих Горонди та Верхнього Коропця, прибули до Мукачева і просили допомоги в угорській владі від терору, яким супроводжуються вибори.⁶¹ Згадувалося і про залякування тих, хто мав намір голосувати проти провладного списку, про погрози запроторити їх до в'язниці або концтабору, а також про ймовірні фальсифікації результатів волевиявлення. У самий день виборів у пресі з'явилося повідомлення, що русини Верховини на знак своєї симпатії до угорців вивішували на церквах угорські національні стяги, крім цього угорські прапори з'явилися і на банях церков у Середньому, Великому Березному, Сваляві, Солотвині та Тячеві. У церкві Солотвина навіть заспівали угорський гімн, через що влада наказала на три дні закрити будівлю.⁶²

Звісно повідомлення з Хуста про виборчу кампанію під наглядом Карпатської Січі, про незаконність виборчих процедур, про зловживання з опозиційними виборчими списками надходили і до Праги, що давало їй підстави навіть відтермінувати вибори.⁶³ Однак центральний уряд вбачав в успішних виборах можливість консолідації Чехословаччини, тому був зацікавлений у замовчуванні хаотичної ситуації. Як наслідок чеська (і словацька) преса – на противагу угорській – намагалися змалювати виборчу кампанію в таких тонах, ніби вона була позбавлена будь-якого радикалізму та крайнощів. Чеські газети не втомлювалися наголошувати, що «на всій території Карпатської України панує повний спокій і порядок», та заперечували новини з Будапешта (і схожі з Польщі) про сутички і заворушення в автономії.⁶⁴

Елементом угорської пропаганди проти виборів до Союму були й ті листівки, які з'явилися у краї за день до голосування. За даними німецьких ЗМІ, листівки були незаконно ввезені на територію автономії празьким потягом, що прямував через територію Угорщини. Цікаво, що саме цим рейсом при-

⁵⁹ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 26 січня 1939 р. Sorozatos letartóztatások Ruszinszókban az orosz választási listák benyújtása miatt, 1 c.; *Kis Újság*, 28 січня 1939 р. Terror, csendőrségi sortűz, elkeseredés Kárpátalján a választások előtt, 3 c.; *Kárpáti Híradó*, 1 лютого 1939 р. Cseh-ukrán összetűzés Szolyván, 3 c.

⁶⁰ *Kárpáti Híradó*, 7 лютого 1939 р. A kárpátaljai ruszin és német községekből sorra kiverik az ukrán propagandistákat!, 1 c.

⁶¹ *Kárpáti Híradó*, 10 лютого 1939 р. A ruszinföldi községek küldöttségei Munkácson, 1 c.

⁶² *Kárpáti Magyar Hírlap*, 12 лютого 1939 р. Magyar zászlók lengenek a Verchovina templomain!, 1 c.

⁶³ NA ČR, MS, 1223. k., inv. č. 771, sign. VI/19, č. 6414/1939. Zprávy stát. zastupitelství v Chustu o poměrech na Podk. Rusi.

⁶⁴ Наприклад: *Lidové noviny*, 8 лютого 1939 р. Češi pro vládní ukrajinskou kandidátku, 2 c.; *České slovo*, 8 лютого 1939 р. Rušná volební agitace na Karpatské Ukrajině, 2 c.

був до Карпатської України і перший німецький консул. У листівках, надрукованих українською та угорською мовами, населення закликали не голосувати за урядовий список і повідомляли, що наближається час визволення і приєднання краю до складу Угорщини. Для введення в оману на листівках навіть стояв штамп D. S. (тобто Deutsche Staatsdruckerei – Німецька державна друкарня).⁶⁵

Зрештою, угорська військова операція із окупації Карпатської України через рішучий протест німецького уряду – так само, як у листопаді 1938 року – знову була відкладена. Будапешт у тиждень, що передував виборам, аж два рази цікавився через свого берлінського посла Доме Стояї позицією німецької сторони стосовно запланованих дій Угорщини. Угорці запевняли, що вибори призведуть до виникнення заворушень, а для відновлення правопорядку та захисту угорського населення буде необхідне збройне втручання. Однак відповідь з Берліна, що надійшла напередодні самого голосування, у ніч з 11 на 12 лютого, була негативною і рішуче застерігала Будапешт від будь-яких самостійних кроків, «незалежно від того, що трапиться на виборах»⁶⁶.

*

Вибори дійсно відбулися 12 лютого 1939 року. Згідно із затвердженими крайовою виборчою комісією в Хусті і надісланими до центральної виборчої комісії в Празі офіційними даними, у Підкарпатській Русі з 280.930 виборців на виборчі ділянки прийшло 265.002 особи. За урядовий список проголосувало 244.922 осіб, тобто 92,4% тих, хто взяв участь у волевиявленні. Проти провладного списку проголосувало 17.752 (6,7%) виборців, недійсними було визнано 2328 (0,9%) бюлетенів⁶⁷. Результати виборів і високу кількість голосів, відданих за список УНО, уряд автономії святкував як величезну перемогу української ідеї, а ось угорська сторона і далі акцентувала на насиллі, що супроводжувало голосування, на залякуванні виборців і фальсифікації результатів виборів.

⁶⁵ *Grenzbote*, 13 лютого 1939 р. Magyarische Flugzettelpromaganda gegen die Wahl, 1 с.; *Magyar Nemzet*, 15 лютого 1939 р. А., „Völkischer Beobachter” vezércikke a ruszinföldi választásokról, 4 с.

⁶⁶ RÁNKI, György – PAMLÉNYI, Ervin – TILKOVSKY, Loránt – JUHÁSZ, Gyula (összeáll.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Budapest, 1968, Kossuth Könyvkiadó, 363 с.; ÁDÁM, Magda (összeáll.): *Magyarország külpolitikája...* 440–441, 450–451 с.

⁶⁷ NA ČR, VS, 25. k., inv. č. 1143, sign. V 2/39, Ověření volby-volitelnosti zvolených členů prvního sněmu Podkarpatské Rusi (У тогочасній пресі, а також у літературі, присвяченій виборам, подавалися дещо інші дані. Згідно з ними з 263.202 бюлетенів за урядовий список було віддано 243.557, тобто 92,5%, а кількість голосів проти разом із недійсними бюлетенями становила 19.645. Дивись, наприклад: *Нова Свобода*, 14 лютого 1939 р. Загальний вислід виборів, 7 с.; СТЕРЧО, Петро: 129 с.; SHANDOR, Vincent: *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century. A Political and Legal History*. Cambridge, 1997, Ukrainian Research Institute, Harvard University, 143 с.)

Українська наукова література переважно і сьогодні не піддає сумніву демократичність тих виборів, в якості аргументу наводячи серед іншого й те, що виборці мали можливість голосувати і проти списку⁶⁸. Однак ілюзій щодо демократичного характеру виборів, можливості вільного висловлення думки і достовірності результатів будувати не варто. Навіть якщо припустити, що результати «не підтасували», дуже важко трактувати вибори як такі, що відповідають демократичним нормам, якщо напередодні політична сила, що прийшла до влади, розпускає небажані політичні партії і, не зупиняючись навіть перед застосуванням насилля, перешкоджає участі у виборах інших об'єднань.

Обраний 12 лютого 1939 року Союм Карпатської України зібрався всього лише один раз. Його долю, як і майбутнє всієї Карпатської України, визначило проголошення 14 березня незалежності Словаччини і, як наслідок, припинення існування Чехословацької Республіки. Союм на своєму першому – і водночас останньому – засіданні 15 березня проголосив незалежність Карпатської України, сподіваючись на її визнання Німеччиною, що захистило б край від зазіхань Угорщини. Однак українським політикам дуже швидко довелося усвідомити, що для них А.Гітлер відводив тільки роль розмінної монети у своїх політичних планах зі встановлення цілковитої гегемонії над усім регіоном і дуже легко пожертвує ними, керуючись своїми актуальними політичними інтересами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Архівні джерела

1. Národní archiv České republiky, Praha (Національний архів Чеської Республіки, Прага)
2. Ministerstvo spravedlnosti 1918 – 1945 (Міністерство юстиції, 1918–1945)
3. Předsednictvo ministerské rady 1918 – 1945 (Президія Міністерської ради, 1918–1945)
4. Ukrajinské museum v Praze 1925 – 1948 (Український музей у Празі, 1925–1948)
5. Volební soud 1920 – 1939 (Виборча комісія, 1920–1939)

Офіційні джерела

1. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého* 1938
2. *Урядовий Вістник Правительства Карпатської України (Підк. Русь)* 1939
3. *Урядовий Вістник Правительства Підкарпатської Русь* 1939

Тогочасна преса

1. *Budapesti Hírlap* (Будапешт) 1939
2. *České slovo* (Прага) 1939

⁶⁸ Дивись, наприклад: ВЕГЕШ, Микола: 227 с.

3. *Felvidéki Magyar Hírlap* (Будапешт) 1938
4. *Grenzbote* (Братислава) 1939
5. *Kárpáti Híradó* (Мукачево) 1939
6. *Kárpáti Magyar Hírlap* (Ужгород) 1939
7. *Kis Újság* (Будапешт) 1939
8. *Lidové noviny* (Брно) 1939
9. *Magyar Nemzet* (Будапешт) 1938–1939
10. *Národní listy* (Прага) 1939
11. *Národní práce* (Прага) 1939
12. *Нова Свобода* (Хуст) 1939
13. *Prager Tagblatt* (Прага) 1938
14. *Přehledy z Karpatské Ukrajiny* (Хуст) 1939
15. *Slovenská pravda* (Братислава) 1939
16. *Új Hírek* (Братислава) 1939
17. *Venkov* (Прага) 1939

Наукова література

1. ÁDÁM, MAGDA: *Magyarország és a kisantant a harmincas években*. Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó.
2. ÁDÁM, MAGDA (ÖSSZEÁLL.): *Magyarország külpolitikája 1938–1939*. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó.
3. BALLING, MADSOLE: *Von Reval bis Bukarest. Statistisch-Biographisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1945. Band II*. København, 1991, Dokumentation Verlag.
4. BOTLIK, JÓZSEF: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Budapest, 2000, Hatodik Síp Alapítvány.
5. DĄBROWSKI, Dariusz: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, Toruń, 2007, Europejskie Centrum Edukacyjne.
6. ДЕЛЕГАН, МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ – ВИСКВАРКО, СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ (УПОРЯД.): *Карпатська Україна (1938–1939). Збірник архівних документів і матеріалів*. Ужгород, 2009, Карпати.
7. FEDINEC, CSILLA (SZERK.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közéletés*. Budapest, 2004, Teleki László Alapítvány.
8. FEDINEC, CSILLA (SZERK.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Pozsony, 2014, Kalligram.
9. HORNYÁK, CSABA: *A kárpátaljai akció (1938)*. *Aetas*, 1988. 1. sz., 5–27 c.
10. МАГОЧИЙ, ПАВЛО РОБЕРТ: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*. Ужгород, 1994, Поличка „Карпатського краю”.
11. POPÉLY, ÁRPÁD: *A kelet-szlovákiai ruszinok és a szlovák országgyűlés megválasztása 1938 decemberében*. In Simon, Attila et al.: *Változó világban. A magyar kisebbség a harmincas évek Csehszlovákiájában. – V premenlivom svete. Maďarská menšina v Československu v tridsiatych rokoch*. Komárom, 2015, Selye János Egyetem Tanárképző Kar – Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, 98–109 c.
12. RÁNKI, GYÖRGY – PAMLÉNYI, ERVIN – TILKOVSKY, LORÁNT – JUHÁSZ, GYULA (ÖSSZEÁLL.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Budapest, 1968, Kossuth Könyvkiadó.

13. РОСОХА, СТЕПАН: *Союм Карпатської України*. Вінніпег, 1949, Культура й освіта.
14. SALLAI, GERGELY: „*A határ megindul...*” *A csehszlovákiai magyar kisebbség és Magyarország kapcsolatai az 1938–1939. évi államhatár-változások tükrében*. Pozsony, 2009, Kalligram.
15. SALLAI, GERGELY: *Az első bécsi döntés*. Budapest, 2002, Osiris.
16. *Seznam obcí a okresů republiky Česko-Slovenské, které byly připojeny k Německu, Maďarsku a Polsku*. Praha, 1938, Státní úřad statistický.
17. SHANDOR, VINCENT: *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century. A Political and Legal History*. Cambridge, 1997, Ukrainian Research Institute, Harvard University.
18. СТЕРЧО, ПЕТРО: *Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках*. Торонто, 1965, Наукове Товариство ім. Т. Шевченка.
19. ВЕГЕШ, МИКОЛА: *Карпатська Україна. Документи і факти*. Ужгород, 2004, Карпати.

